

**S.U.G COLLEGE OF EDUCATION, VASNA
AHMEDABAD**

B. ED- SEMESTER-3

સ્વની સમજ

PRESENTED BY

ડો.કિરણબેન જયંતિલાલ પટેલ

યુનિટ 4.2 સ્વ-ઓળખની કટોકટી

- 4.2.1 સ્વ-ઓળખની કટોકટી નો અર્થ
- 4.2.2 એરિક્સનનો મનોસામાજિક સિદ્ધાંત

							
Integrity vs Despair	Generativity vs Stagnation	Intimacy vs Isolation	Identity vs Role Confusion	Industry vs Inferiority	Initiative vs Guilt	Autonomy vs Shame & Doubt	Trust vs Mistrust
Wisdom	Care	Love	Fidelity	Competence	Purpose	Will	Hope

Dr Kiranben JayantiLal Patel

4.2.1 સ્વ-ઓળખની કટોકટીનો : અર્થ

- ઓળખની કટોકટીનો સૌપ્રથમ ખ્યાલ જર્મનીના મનોવિજ્ઞાની એરિક એરિક્સને આપ્યો હતો
- પરસ્પર વિરોધી લાગણીઓનો અનુભવ અથવા એકસાથે અનુભવાતી વિવિધ લાગણીઓની વચ્ચે અનુભવાતી તીવ્ર ગૂંચવણભરી પરિસ્થિતિ જે વ્યક્તિને પોતાના વિકાસ અને સામાજિક અનુકૂલન વચ્ચે સંઘર્ષ પેદા કરાવે છે સામાન્ય અર્થમાં આ પરિસ્થિતિને ઓળખાણની કટોકટી તરીકે ઓળખી શકાય
- ઓળખાણની કટોકટી એ પોતાની જાતનું તીવ્ર વિશ્લેષણ અને ઉપલબ્ધ શોધ વચ્ચેના વિવિધ માર્ગો ના સંદર્ભમાં અનુભવાતી પરિસ્થિતિ છે

સ્વ-ઓળખની કટોકટી નો અર્થ

- જીવનનું ધ્યેય શું છે અને તમે કેવા પ્રકારના વ્યક્તિ છો એ બાબતે સ્પષ્ટતા ન હોવાથી મૂંઝવણ અને અસુખ અનુભવાતી લાગણી એટલે ઓળખાણ ની કટોકટી
- એરિક્સને માનવ વિકાસમાં અનુભવાતી કટોકટી નો સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો જેને એરિક્સન નો મનો સામાજિક સિદ્ધાંત કહેવાય છે. આ કટોકટીને એરિક્સને 8 તબક્કાઓમાં વહેચી છે

Dr Kiranben JayantiLal Patel

4.2.2 એરિક્સનના મનોસામાજિક સિદ્ધાંતના તબક્કાઓ

- વિશ્વાસ વિરુદ્ધ અવિશ્વાસ
- 2 સ્વાયતત્તા વિરુદ્ધ શંકા શરમ
- 3. પહેલ વિરુદ્ધ અપરાધ
- 4 ઉદ્ગમશીલતા વિરુદ્ધ લઘુતા
- 5 ઓળખ વિરુદ્ધ ભૂમિકા દ્વિધા
- 6 નિકટતા વિરુદ્ધ એકલતા
- 7 વ્યાપકતા વિરુદ્ધ સ્થગિતતા
- 8 નિષ્ઠા વિરુદ્ધ નિરાશા

ERIKSON'S STAGES

Stage	Psychosocial Crisis	Basic Virtue	Approximate Age
1	Trust vs. Mistrust	Hope	0 – 18 months
2	Autonomy vs. Shame	Will	18 months – 3 yrs
3	Initiative vs. Guilt	Purpose	3 – 5 yrs
4	Industry vs. Inferiority	Competency	5 – 12 yrs
5	Identity vs. Role Confusion	Fidelity	12 – 18 yrs
6	Intimacy vs. Isolation	Love	18 – 40 yrs
7	Generativity vs. Stagnation	Care	40 – 65 yrs
8	Ego Integrity vs. Despair	Wisdom	65+ yrs

M OF PSYCHOSOCIAL **M**
DEVELOPMENT

Dr Kiranben JayantiLal Patel

1. વિશ્વાસ વિરુદ્ધ અવિશ્વાસ(0-1 વર્ષ)

બાળક વિશ્વાસથી ભરપૂર હોય છે અને તેના માટેબીજાઓ પણ વિશ્વાસપાત્ર હોય છે.

શિશુના જીવનમાં મા સૌથી પહેલી મહત્ત્વની વ્યક્તિ છે જે બાળકની ભૂખ અને સ્નેહની જરૂરિયાતોને સંતોષે છે.

આ અવસ્થામાં મા બાળકની મૂળભૂત જરૂરિયાતો સતત સંતોષે તો બાળકને લાગે કે આ દુનિયા સલામત સ્થાન છે અને બીજાઓ પર ભરોસો કરવો જોઈએ.

જો બાળકની જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં માતા બેદરકાર રહે તો બાળક નિરાશ થાય છે અને તેથી તેને જગત પ્રત્યે ડર, વહેમ અને અવિશ્વાસનો ભાવ જાગે છે.

2. સ્વાયત્તતા વિરુદ્ધ શંકા-શરમ(1-3વર્ષ)

આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો ચાલતા અને ભાષાનો ઉપયોગ કરતા શીખી જાય છે.

તેથી તેઓ બીજા ઉપર આધાર રાખવા ઈચ્છતા નથી. પોતાનું કામ જાતે જ કરવાની સ્વાયત્તતા ઈચ્છતા હોય છે. સ્વાવલંબન ઈચ્છતા હોય છે.

જો માતા-પિતા બાળકને સ્વાવલંબી બનવા દે, જરૂર પડે માર્ગદર્શન આપે તો બાળક સ્વાવલંબી બને છે, સ્વાયત્ત બને છે.

પણ, જો માતા-પિતા બાળક પર બંધન મૂકે, માતા-પિતા બાળકનું કામ કરી આપે તો બાળકને પોતાની ક્ષમતા વિશે શંકા થશે. અને માની લીધેલી અશક્તિને કારણે શરમ અનુભવશે.

3. પહેલ વિરુદ્ધ અપરાધ(3-5વર્ષ)

આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો હલન-ચલન ભાષાનો ઉપયોગ પરિપક્વ બને છે.

તેથી તેઓ કોઈ કામ કે પ્રવૃત્તિનો જાતે પ્રારંભ કરવા માગતા હોય છે.

જો માતા-પિતા અને પરિવારજનો બાળકને પ્રવૃત્તિ કે કામની શરૂઆત કરવાની આઝાદી આપે, રમવા-ફૂંદવા કે દોડવા માટે પ્રોત્સાહન આપે, તેમા પ્રશ્નોના જવાબ આપે તો બાળકમાં પહેલ કરવાની વૃત્તિ પ્રબળ બને

પણ, જો માતા-પિતા બાળકની પહેલ પર પર બંધન મૂકે, સજા કરે અથવા તો ડારો આપે તો બાળકમાં પોતે જે કામનો પ્રારંભ કરે તે ખોટું છે તેવો અપરાધભાવ જન્મે છે. બાળકના પ્રશ્નો કે પ્રવૃત્તિઓને ખલેલ, કે તોફાન ગણવામાં આવે તો બાળકની પહેલવૃત્તિ ખતમ થઈ જાય છે.

4. ઉદ્યમશીલતા વિરુદ્ધ લઘુતા(5-12વર્ષ)

આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો શાળામાં પ્રવેશતા હોય છે. તેથી તેમનું સામાજિક વિશ્વ વિસ્તરે છે. માતા-પિતા સિવાય તેમના જીવનમાં શિક્ષકો અને મિત્રોનું મહત્ત્વ વધે છે. તેમને બૌદ્ધિક ફૂલવલ વધારે હોય છે.

તેઓ કશુંક બનાવીને કે ઉત્પન્ન કરીને બીજાઓની માન્યતા, સ્વીકૃતિ કે આદર મેળવવા ઈચ્છતા હોય છે.

જો તેમને માતા-પિતા, શિક્ષકો કે મિત્રો તરફથી બાળકને વસ્તુઓ બનાવવા બદલ પ્રોત્સાહન, પ્રશંસા કે આદર મળે તો તેઓ તેમનામાં ઉદ્યમ કે ઉદ્યોગનો ભાવ જન્મે છે.

પણ જો તેને આવી પ્રવૃત્તિ કરવા બદલ પ્રોત્સાહન ન મળે, હતોત્સાહ કરવામાં આવે તો તેનામાં લઘુતા જન્મે છે. નકારાત્મક ભાવો જાગે છે. બાળકને લાગે છે કે પોતે કદી શ્રેષ્ઠ બની શકશે નહીં.

5. ઓળખ વિરુદ્ધ ભૂમિકા દ્વિધા (12-18 વર્ષ)

આ ઉંમર દરમિયાન બાળકો માધ્યમિક શાળામાં પ્રવેશતા હોય છે અને તરુણાવસ્થામાં હોય છે. તેઓ 'હું કોણ છું?' તેનો ઉત્તર મેળવવા માગતા હોય છે. એટલેકે બીજાઓ તેને કેવી રીતે ઓળખે છે તેના આધારે પોતાની જાતને ઓળખતા હોય છે.

તેઓ પોતાની જરૂરિયાતો, ધ્યેયો, અને અહંમની ઓળખ કરે છે.

જો તેની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વના ગણાતા વ્યક્તિઓ દ્વારા તેની સારી ઓળખ સિદ્ધ થઈ હોય તો તે પોતાની માટે ગૌરવ અને આદર અનુભવે છે.

પણ જો મહત્ત્વના લોકો દ્વારા તેની પ્રશંસા કે આદર ન કરવામાં આવે તો તે પોતાની જાત માટે સંઘર્ષ અને તણાવ અનુભવે છે. તે શું છે અને તેણે શું કરવાનું છે તે અંગે ગૂંચવણ અનુભવે છે.

6. નિકટતા વિરુદ્ધ એકલતા (18-40 વર્ષ)

આ ઉંમર દરમિયાન વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે ગાઢ સંબંધ કેળવે છે. બીજી વ્યક્તિમાં પોતાની જાતને ખોઈ નાખે છે, બીજાને પોતાના સુખદુઃખમાં ભાગીદાર બનાવે છે.

મૈત્રી, વિજાતીય સંબંધો સ્થાપિત કરે છે. અને તે અનેક વ્યક્તિઓ સાથે ગાઢ સંબંધો સ્થાપિત કરે છે.

પણ જો વ્યક્તિ આ તબક્કા દરમિયાન અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે ગાઢ સંબંધ ન કેળવી શકે અથવા તો સંબંધ કેળવવામાં નિષ્ફળ જાય તો તે અટ્ટલાપણાનો ભોગ બને છે.

Dr Kiranben JayantiLal Patel

7. વ્યાપકતા વિરુદ્ધ સ્થગિતતા(40-65વર્ષ)

આ તબક્કા દરમિયાન વ્યક્તિ પરિવાર રચે છે, બાળકોને જન્મ આપે છે, તેમની સંભાળ લે છે અને તેનાં વિકાસમાં વ્યસ્ત રહે છે. એટલે કે નવી પેઢીના સર્જન/વિકાસનું કાર્ય કરે છે.

તે યુવાનોનો વિકાસ થાય તેવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. જેમ કે કોઈ સંસ્થા કે મંડળ શરૂ કરે છે. તેની પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે.

જો તે આવું ન કરે અથવા તો આમ કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી કે નિષ્ફળતાનો સામન કરે તો તે પોતાની જાતમાં બંધ રહી જાય છે. તેનો વ્યક્તિત્વ વિકાસ અટકી જાય છે. પોતે પોતાની જાતમાં જ ખોવાયેલા રહે છે.

Dr Kiranben JayantiLal Patel

8. નિષ્ઠા વિરુદ્ધ નિરાશા (65 વર્ષ પછી)

આ તબક્કા દરમિયાન વ્યક્તિ પોતાના વીતેલા જીવન પર વિચાર કરે છે. કે તેણે જીવનમાં શું મેળવ્યું ? અને તે બે પ્રકારની મનોસ્થિતિ અનુભવે છે.

જો તેને લાગે કે તે જે કરવા માગતો હતો અથવા જે બનવા માગતો હતો તે કરી શક્યો છે. તો તેને જીવન હર્ષભર્યું અને સંતોષકારક લાગે છે. તેને પોતાના જીવનમાં કોઈ વસવસો લાગતો નથી. તે મૃત્યુની અનિવાર્યતાનો સ્વીકાર કરે છે.

પણ, જો વ્યક્તિને લાગે કે પોતે જે કરવા માગતો હતો અથવા જે બનવા માગતો હતો તે કરી શક્યો નહીં તો તેને જીવનમાં અધુરપ અનુભવાય છે. જીવન નિરાશાથી ભરેલું લાગે છે. હવે વધારે સમય તેની પાસે ન હોવાથી તે હતાશામાં સરી પડે છે.